

Groepsprocessen bij jongeren: over pesten en ander probleemgedrag

René Veenstra

SAMENVATTING

Dankzij longitudinale sociale-netwerkanalyse zijn onderzoekers steeds beter in staat om te bepalen waarom jongeren veel op elkaar lijken. Gelijkenis in gedrag kan het gevolg zijn van twee processen: selectie en invloed. In het eerste deel van dit artikel wordt een overzicht gegeven van onderzoek naar dynamiek in netwerk en gedrag. De bestudeerde netwerken gaan over positieve relaties (vriendschappen). In het tweede deel wordt ingegaan op negatieve relaties tussen jongeren: dader-slachtofferrelaties bij pesten. Hierbij wordt het KiVa antipestprogramma besproken. Uit de eerste beschrijvende resultaten blijkt dat pesten op KiVa-scholen afneemt met meer dan de helft. Op controlescholen neemt het pesten af met een derde. Ondanks deze afname mogen KiVa-scholen nu niet op hun lauweren gaan rusten. Op KiVa-scholen wordt nog steeds 13,5 procent van de leerlingen gepest. Onderzoek is nodig om inzicht te krijgen in gevallen waar het programma niet werkt. Dit kan leiden tot het opzetten van aanvullende interventies.

‘Uiteindelijk zullen we ons niet de woorden van onze vijanden herinneren, maar het zwijgen van onze vrienden.’ *Martin Luther King*

Inleiding

In het onderzoek naar groepsprocessen bij jongeren wordt vaak geprobeerd om sociale netwerken bloot te leggen. In vragenlijsten worden alle klasgenoten van een leerling op een rijtje gezet, waarna wordt gevraagd: wie zijn je beste vrienden? Daarbij

Prof. dr. R. Veenstra is hoogleraar Sociologie, in het bijzonder Sociale Ontwikkeling, bij de Rijksuniversiteit Groningen. Grote Rozenstraat 31, 9712 TG Groningen. E-mail: d.r.veenstra@rug.nl.

Dit artikel biedt een verkorte weergave van de oratie die de auteur uitsprak bij zijn inauguratie als hoogleraar. De volledige versie van de oratie en de technische verantwoording is te downloaden van www.gmw.rug.nl/~veenstra/oratie

mogen leerlingen zoveel namen aankruisen als ze willen. Wie vind je helemaal niet leuk? Door wie word je gepest? Wie is populair? De kracht van dit onderzoek is dat met deze netwerkvragen de relaties in een klas in kaart worden gebracht. Hiermee kan worden nagegaan waar de problemen in een groep ontstaan, waarom een klas lastig is of niet, en in hoeverre populaire leerlingen de norm bepalen.

In het eerste deel van dit artikel wordt een overzicht gegeven van onderzoek naar dynamiek in netwerk en gedrag. De bestudeerde netwerken gaan over positieve relaties (vriendschappen). In het tweede deel wordt ingegaan op negatieve relaties tussen jongeren: dader-slachtofferrelaties bij pesten. Wat het onderzoek naar en het aanpakken van pesten betreft wordt duidelijk gemaakt dat pesten een groepsproces is en dat iedereen verantwoordelijk is voor het tegengaan van pesten. Leraren kunnen daarbij een belangrijke rol spelen door zelf negatief te zijn over pesten en daadkrachtig te zijn in het aanpakken ervan. In het tweede deel worden de eerste, beschrijvende resultaten van KiVa gepresenteerd, het antipestprogramma dat door de afdeling Sociologie van de Rijksuniversiteit Groningen de afgelopen jaren in Nederland is geïntroduceerd. Uniek aan KiVa is niet alleen dat het theoretisch en praktisch goed in elkaar steekt, maar ook dat er onderzoek wordt gedaan naar de vraag welke elementen werken voor welke leerlingen en waarom. Op die manier kan steeds beter worden begrepen hoe groepsprocessen van jongeren werken en kan pesten en gerelateerd probleemgedrag beter worden aangepakt.

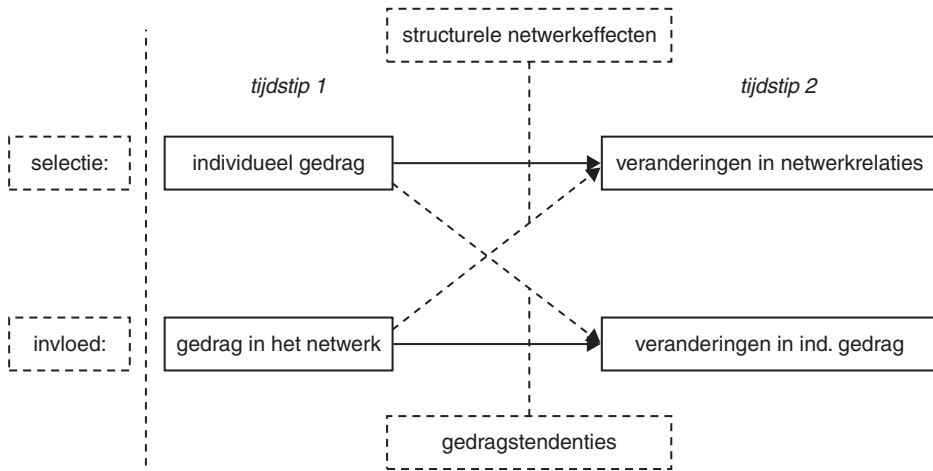
Longitudinale sociale-netwerkanalyse

Voor het bestuderen van sociale netwerken is de ontwikkeling van het computerprogramma SIENA zeer belangrijk (Simulation Investigation for Empirical Network Analyses). Met SIENA kan de ontwikkeling van sociale netwerken en gedrag worden bestudeerd (Snijders, Van de Bunt, & Steglich, 2010; Steglich, Snijders, & Pearson, 2010). Longitudinale sociale-netwerkanalyse maakt het mogelijk om een goed antwoord te geven op de vraag in hoeverre jongeren elkaar beïnvloeden. Dat vrienden veel op elkaar lijken werd al in de klassieke oudheid door Aristoteles en Plato vastgesteld (zie McPherson, Smith-Lovin, & Cook, 2001). Die gelijkenis tussen vrienden vormt een belangrijke basis voor het voortbestaan van vriendschappen. Overeenstemming in gedrag, eigenschappen of opvattingen maakt dat vrienden elkaar eerder begrijpen, makkelijker communiceren, beter weten waar ze met de ander aan toe zijn en meer vertrouwen in elkaar hebben. Het gevolg is dat zulke relaties stabiel en waardevoller zijn. Het meer op elkaar lijken maakt jongeren bovendien zekerder en sterkt hen bij het ontwikkelen van hun identiteit (Hallinan, 1980).

Als jongeren veel op elkaar lijken qua gedrag, hoeft dat niet per se het gevolg te zijn van beïnvloeding. Het kan ook zo zijn dat jongeren allang bepaald gedrag vertoonden en pas later vrienden werden. Gelijkenis in gedrag kan het gevolg zijn van twee processen: selectie (soort zoekt soort) en invloed (een rotte appel in de mand maakt de rest tot schand). Met longitudinale sociale-netwerkanalyse kunnen die twee processen voor het eerst goed uit elkaar worden getrokken, zie figuur 1 voor een schematische weergave (Veenstra & Steglich, 2012).

Figuur 1

Selectie- en invloedeffecten in longitudinale sociale-netwerkanalyse. De doorgetrokken lijn geeft aan dat individuen in der loop der tijd kunnen veranderen qua netwerkrelaties (selectie) en gedrag (invloed). De stippellijn geeft aan dat selectie- en invloedeffecten worden geschat onder controle voor structurele netwerkeffecten (bijvoorbeeld reciprociteit en transitiviteit) en gedragstendenties (bijvoorbeeld de tendens om allemaal naar het gemiddelde op te schuiven of de tendens dat er polarisatie in gedrag optreedt).

Recente bevindingen over dynamiek in netwerken en gedrag

Wat valt er te leren van de artikelen die longitudinale sociale-netwerkanalyse gebruiken? Hoe hoog jongeren scoren op agressie en delinquentie blijkt beïnvloed te worden door de mate waarin hun vrienden dat gedrag vertonen. Jongeren die veel optrekken met agressieve klasgenoten worden op den duur zelf steeds agressiever (Dijkstra, Berger, & Lindenberg, 2011; Logis, Rodkin, Gest, & Ahn, 2013; Molano, Jones, Brown, & Aber, 2013; Rulison, Gest, & Loken, 2013; Sijtsema e.a., 2010). Delinquentie lijkt niet te worden beïnvloed door de klasgenoten met wie jongeren omgaan, maar wel door vrienden uit andere klassen of van andere scholen (Dijkstra, Gest, Lindenberg, Veenstra, & Cillessen, 2012; Svensson, Burk, Stattin, & Kerr, 2012; Weerman, 2011). Om de invloed van leeftijdsgenoten te meten is het voor sommige gedragingen van belang om niet alleen de sociale netwerken in de klas in kaart te brengen, maar ook die tussen klassen of tussen scholen (Kiesner, Poulin, & Nicotra, 2003).

Wat selectieprocessen op externaliserend probleemgedrag betreft blijkt dat jongeren elkaar niet of nauwelijks selecteren op agressief gedrag (Dijkstra e.a., 2011; Logis e.a., 2013; Molano e.a., 2013; Rulison e.a., 2013). Soort zoekt wel soort als het om delinquentie gaat (Kerr, Van Zalk, & Stattin, 2012; Knecht, Sniijders, Baerveldt, Steglich, & Raub, 2010). Bovendien geldt dat delinquente jongeren vaak hoog in de hiërarchie staan: anderen noemen hen vaak als vriend terwijl delinquente jongeren zelf selectief

zijn in het uitzoeken van vrienden (Dijkstra e.a., 2010; Dijkstra, Cillessen, & Borch, 2013). Delinquente jongeren krijgen dus beduidend meer vriendschapsnominaties dan ze zelf geven.

Selectie- en invloedsprocessen zijn ook onderzocht voor problemen zoals angst, depressie en eenzaamheid. Er zijn verscheidene aanwijzingen dat jongeren die hoog scoren op deze internaliserende problemen, soortgelijke vrienden selecteren (Kiuru, Burk, Laursen, Nurmi, & Salmela-Aro, 2012; Van Zalk, Kerr, Branje, Stattin, & Meeus, 2010). Ook zijn er aanwijzingen dat het jongeren met depressieve klachten vaak ontbreekt aan vaardigheden om hechte relaties met anderen in stand te houden (Kiuru e.a., 2012; Van Zalk e.a., 2010). Dat gebrek aan sociale vaardigheden leidt uiteindelijk tot onvrede bij hun niet-depressieve vrienden, waardoor die een einde aan de relatie maken. Van Workum, Scholte, Cillessen, Lodder en Giletta (2013) lieten zien dat een soortgelijk proces ook opgaat voor geluk. Jongeren die vrienden hebben die ongelukkiger zijn dan zijzelf, worden in hun gemoedstoestand beïnvloed door deze vrienden, wat veelal tot meer negatieve gevoelens leidt. Die negatieve gevoelens kunnen tot een heroverweging van de vriendschap leiden en daarmee de kans verhogen op het verbreken van de relatie. Interessant is dat dus moet worden nagedacht over de processen die een rol spelen bij zowel het aangaan als het verbreken van vriendschappen.

Invloedsprocessen spelen ook een rol bij de ontwikkeling van internaliserend probleemgedrag. Jongeren die angstig of depressief zijn, kunnen elkaar versterken in hun negatieve gemoedstoestand (Rose, 2002; Van Zalk e.a., 2010). Interessant is dat Giletta, Burk, Scholte, Engels en Prinstein (2013) lieten zien dat een negatieve gemoedstoestand ook een ideale voedingsbodem is voor ander negatief gedrag. Zij onderzochten in hoeverre jongeren elkaar beïnvloeden in zelfverminking. Het bleek dat jongeren met veel depressieve vrienden eerder overgaan op zulk gedrag dan jongeren zonder zulke vrienden. Verder bleek specifiek voor jongens dat impulsieve vrienden een risico vormen voor het overgaan tot zelfverminking. Met sociale-netwerkanalyse kan dus ook de context worden bestudeerd waarin uitzonderlijk gedrag als zelfverminking tot stand komt.

Het gebruik van tabak, alcohol en softdrugs wordt ook bepaald door selectie- en invloedsprocessen. Als jongeren net als hun vrienden roken, dan komt dat bij jongeren van vijftien jaar en ouder vooral door selectie (DeLay, Laursen, Kiuru, Nurmi, & Salmela-Aro, 2013; Mathys, Burk, & Cillessen, 2013). Die bevinding past bij het idee dat zodra jongeren verslaafd zijn aan het roken, hun omgeving minder invloed kan uitoefenen. Door de specifieke ruimtes of plekken waarop rokers zijn aangewezen, leren ze bovendien gemakkelijk andere rokers kennen. Als ze daarmee bevriend raken komt gelijkenis in gedrag niet door beïnvloeding maar door selectie. Bij jongeren onder de vijftien is wel sprake van beïnvloeding en zie je dat jongeren elkaar aansteken in rookgedrag (Huisman & Bruggeman, 2012; Mercken, Snijders, Steglich, & De Vries, 2009; Mercken, Steglich, Sinclair, Holliday, & Moore, 2012; Steglich e.a., 2010).

Ook bij het beginnen met alcohol drinken speelt het netwerk een belangrijke rol. Jongeren die veel vrienden hebben die drinken, hebben een context waarin ze eerder horen van feesten, vaker zien dat er wordt gedronken en op instemming kunnen rekenen als ze er zelf mee beginnen (Light, Greenan, Rusby, Nies, & Snijders, 2013; Osgood e.a., 2013). Ook bij cannabisgebruik valt op dat het voor een belangrijk deel gaat

om de vraag of vrienden ooit hebben gebruikt. Als dat het geval is, blijken jongeren met elkaar vriendschappen aan te gaan en worden jongeren beïnvloed, die het nog nooit hebben geprobeerd (De la Haye, Green, Kennedy, Pollard, & Tucker, 2013). Omgekeerd, als jongeren daarmee nog nooit hebben geëxperimenteerd zijn ze ook vaker bevriend met elkaar.

Doorgaans ligt de focus in sociale-netwerkanalyses op positieve relaties, zoals vriendschappen. Een recente studie van Huitsing en anderen (2012) liet zien dat negatieve relaties (bijvoorbeeld dader-slachtofferrelaties) ook goed in kaart te brengen zijn en dat ze betekenisvol gerelateerd zijn aan positieve relaties. Jongeren die een vergelijkbare positie in het negatieve netwerk hebben, bijvoorbeeld doordat ze door dezelfde persoon worden gepest of dat ze juist beiden hetzelfde slachtoffer uitkiezen, zijn vaker met elkaar bevriend. Over de tijd heen blijkt ook dat vrienden het steeds meer met elkaar eens worden over aan wie ze een hekel hebben (Berger & Dijkstra, 2013). Ontwikkelingen in netwerkonderzoek naar negatieve relaties zijn ook van belang om meer inzicht te krijgen in de mechanismen die ten grondslag liggen aan pesten.

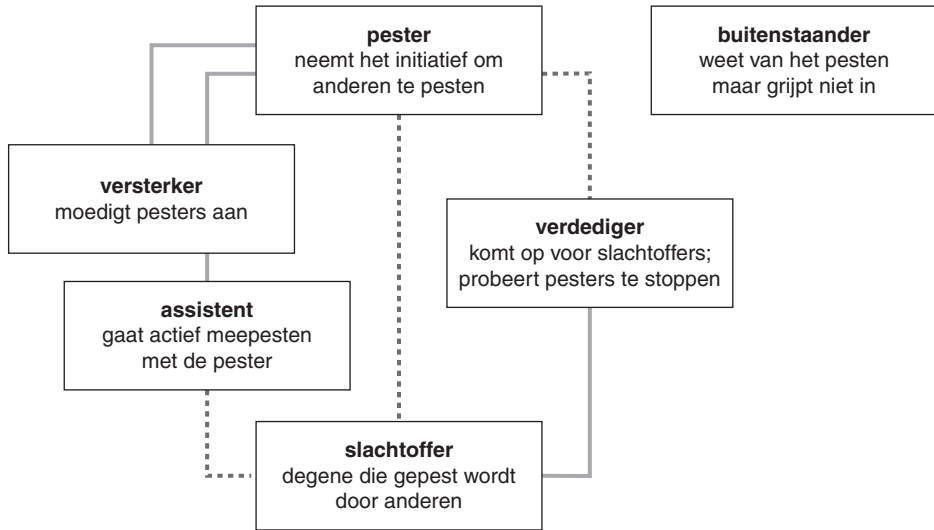
Pesten als groepsproces

Dagelijks worden meer dan honderdduizend leerlingen in Nederland gepest. Pesten is een vorm van agressie waarbij door één of meer personen aan een ander schade wordt toegebracht. Kenmerkend aan pesten is dat het bewust en stelselmatig gebeurt, dat de macht ongelijk verdeeld is en dat het slachtoffer zich meestal niet kan verdedigen (Olweus, 1993; Veenstra e.a., 2007). Het onderscheid met plagen is soms moeilijk te maken. Plagen vindt echter incidenteel plaats en beide partijen zijn aan elkaar geraagd of zelfs vrienden van elkaar. In tegenstelling tot plagen heeft pesten ernstige gevolgen voor de slachtoffers, de pesters en vaak ook voor de toeschouwers (Salmivalli & Peets, 2009).

Bij het aanpakken van pesten is het van belang te beseffen dat alle leerlingen een rol innemen bij het pesten. Pesten kan namelijk worden gezien als een groepsproces, waarbij een pester het initiatief neemt om anderen te pesten, assistenten vaak actief meepesten en versterkers de pester aanmoedigen. Slachtoffers staan er vaak alleen voor, tenzij er verdedigers zijn die voor hen opkomen en het pesten proberen te stoppen (Sainio, Veenstra, Huitsing, & Salmivalli, 2011). Veel leerlingen blijven echter buitenstaander: ze weten van het pesten maar grijpen niet in, bijvoorbeeld omdat ze bang zijn een volgend slachtoffer te worden. Figuur 2 geeft de relaties tussen de leerlingen in deze rollen schematisch weer. De doorgetrokken lijn betekent een positieve relatie, de stippellijn betekent een negatieve relatie.

Leerlingen strijden op school om een goede plek in de sociale hiërarchie, een goede zitplaats in de klas en om aandacht. Dominante leerlingen zijn het meest succesvol in het binnenhalen van deze trofeeën. Dit bereiken ze vaak door anderen te pesten. Pesters hebben goed inzicht in de zwakke plekken van klasgenoten. Om te bepalen wie ze wel en wie ze beter niet kunnen pesten, gaan ze strategisch te werk. Ze verdelen de klas vaak in een groep om wie ze geven en met wie ze bevriend willen zijn en in een groep om wie ze niet geven en die gepest mogen worden (Huitsing & Veenstra, 2012;

Figuur 2 De rollen in het groepsproces van pesten.

Veenstra, Lindenberg, Munniksma, & Dijkstra, 2010). Opvallend is dat zulk strategisch gedrag al bij achtjarigen is vast te stellen (Veenstra, Verlinden, Huitsing, Verhulst, & Tiemeier, 2013). Het is dus van belang om bij het aanpakken van pesten uit te gaan van de goede sociale positie die pesters doorgaans hebben en dat pesters gebruikmaken van hun populariteit wanneer ze zich manifesteren. Naast de belangrijke rol van leerlingen kunnen ook leraren een rol spelen in het (voorkomen van) pesten op school. Kan een leraar het pesten aanpakken? Ja, absoluut (Goossens, Vermande, & Van der Meulen, 2012; Swearer, Espelage, Vaillancourt, & Hymel, 2010). In het navolgende wordt uiteengezet hoe KiVa zowel met hulp van leerlingen als leraren aan het terugdringen van pesten werkt.

Pesten tegengaan met KiVa

KiVa is het Finse woord voor leuk en is in het Fins ook een acroniem voor 'leuke school tegen pesten'. KiVa is een programma om pesten te verminderen en leerlingen actiever op te laten treden tegen pesters. Het programma is ontwikkeld door de onderzoeksgroep van Christina Salmivalli, hoogleraar aan de Universiteit van Turku (Salmivalli, Karna, & Poskiparta, 2010). Sinds 2007 werken Finse scholen met KiVa. Aanvankelijk op kleine schaal, omdat via een experimenteel design eerst werd vastgesteld of het programma werkte of niet. Aan het experiment deden 78 scholen mee waarvan na loting de helft met KiVa ging werken en de andere helft op de oude voet doorging. Na een jaar werden de uitkomsten van beide groepen vergeleken en bleek dat het pesten op KiVa-scholen met 30 tot 40 procent was verminderd (Karna e.a., 2011). Verder bleken het welzijn, de motivatie en zelfs de prestaties van leerlingen toe te

nemen op KiVa-scholen (Salmivalli, Garandau, & Veenstra, 2012). In 2009 won KiVa de European Crime Prevention Award en in 2012 de Policy Award van de Society for Research on Adolescence.

Dankzij het programma Onderwijs Bewijs van het Ministerie van Onderwijs is Nederland na Finland het eerste land waar het programma grootscheeps kan worden geëvalueerd. Door het programma in meer dan 200 klassen van 66 scholen te laten uitvoeren, kan worden nagegaan of KiVa op middelgrote schaal werkt. Om het programma te evalueren, is een experiment opgezet waarbij een derde van de scholen op oude voet verder gingen (de controlescholen) en twee derde van de scholen met KiVa begon. Na anderhalf jaar voorbereidingstijd startte het experiment in mei 2012 met een voormeting bij tienduizend leerlingen afkomstig van 99 scholen, waarna in augustus de KiVa-scholen met de lessen begonnen (Veenstra, Huitsing e.a., 2013).

KiVa beoogt een cultuurverandering in de groep te bereiken. De nadruk ligt op preventie en het kijken naar de groep als geheel en niet alleen naar daders en slachtoffers. De groep vormt het probleem maar biedt ook mogelijkheden tot oplossing. Daartoe moeten er wel positieve normen in de klas worden gecreëerd. Leraren kunnen daarbij als rolmodel dienen en tegenwicht bieden als leerlingen pesten leuk vinden (Veenstra, Lindenberg, Huitsing, Sainio, & Salmivalli, 2014). Op scholen waar de norm omslaat, profiteren alle leerlingen ervan: ze gaan met meer plezier naar school en vinden hun leraren beter.

Uit het onderzoek naar de rolbenadering bij pesten blijkt dat de steun van meelopers en de passiviteit van buitenstaanders eraan bijdraagt dat pesters sterker staan dan slachtoffers. Dit is iets dat KiVa probeert te veranderen door een positieve verandering in het gedrag van de groep na te streven. Het doel is dat meer en meer leden van de groep laten zien dat ze tegen pesten zijn en dat ze slachtoffers steunen. Dit kan ertoe leiden dat de opbrengst voor pesters en daarmee samenhangend hun motivatie om te pesten, vermindert. Een illustratie van hoe belangrijk de rol van versterkers is, staat in het boek *Het lekkere van pesten* van Edward van den Vendel, waarin de moeizame jeugd van het latere fotomodel Julian van Dalen wordt beschreven. In dat boek zit een scène waarin hij op de middelbare school door een paar klasgenoten in een vijver wordt gegooid. Julian zegt daarover dat het tot daar aan toe was dat hij nat werd, maar dat de hele school stond toe te kijken en te lachen was het ergste. Al die toekijkers verlenen status aan de pesters. Zij moedigen het pesten eigenlijk aan en zorgen dat het nog vaak zal worden naverteld. De omstanders zijn dus essentieel bij het gaande houden van het pesten.

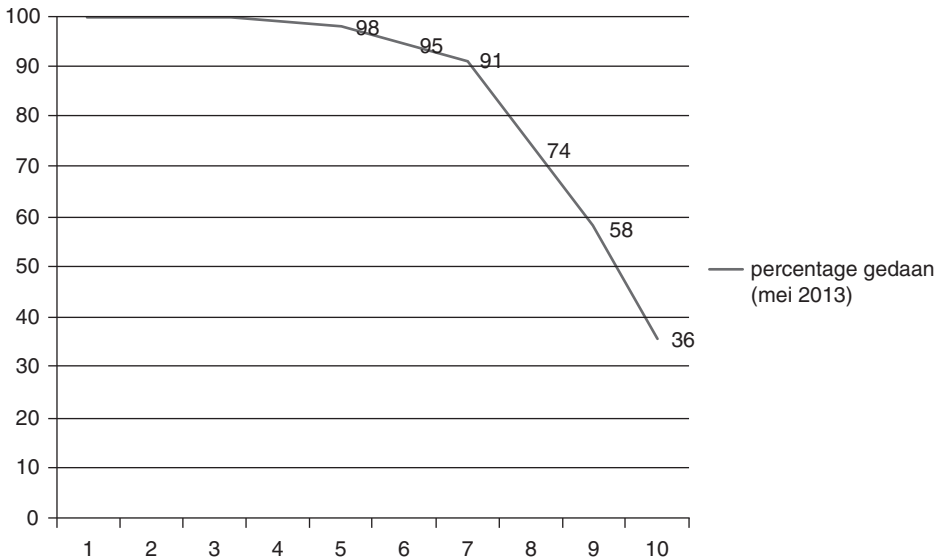
De preventieve componenten van KiVa bestaan onder meer uit tien lessen van elk negentig minuten. De lessen worden gegeven in de bovenbouw van het basisonderwijs. De lessen gaan onder meer over respectvol gedrag tegenover anderen, het functioneren in een groep en pesten herkennen, voorkomen en oplossen. Een aanvulling op de lessen is een computerspel. In dit spel kunnen leerlingen rondlopen in een virtuele school en oefenen om pesten te herkennen en tegen te gaan. Het voornaamste doel van de lessen is om de leerlingen zover te krijgen dat ze slachtoffers gaan steunen en proberen de pester te stimuleren om met het pesten te stoppen. Het aanpakken van pesten werkt alléén als de hele groep zich verantwoordelijk voelt voor elkaar, en als er in het gedrag van alle groepsleden verandering plaatsvindt. Niet iedereen is er welis-

waar verantwoordelijk voor dat er wordt gepest, maar iedereen is er wel verantwoordelijk voor dat er een einde aan komt.

Om de scholen te helpen met het opzetten van het programma is er een gerichte training voor en begeleiding van leraren en schoolmedewerkers, zodat ze kunnen fungeren als daadkrachtig rolmodel voor leerlingen. Een aantal schoolmedewerkers wordt extra getraind om plaats te nemen in het zogeheten KiVa-team. Leraren, ouders en leerlingen kunnen pestgevallen melden bij het KiVa-team. Wanneer er daadwerkelijk sprake blijkt te zijn van een pestsituatie en de leraar het niet in eigen groep kan oplossen, probeert het KiVa-team het pestprobleem aan te pakken, waarbij er voor het slachtoffer een steungroep kan worden geformeerd.

Met de tien lessen en de steungroepaanpak biedt KiVa concreet materiaal, maar dit materiaal moet worden gezien als een middel om pesten tegen te gaan en niet als een doel op zich. Leraren willen soms pasklare antwoorden om pesten meteen uit te bannen. Dat is echter te eenvoudig gedacht. Vandaar dat KiVa een schoolbrede aanpak is met talrijke componenten waarmee leraren complexe pestproblemen beter kunnen aanpakken. Hoewel de 66 scholen hard bezig zijn geweest met het programma, valt in figuur 3 op dat maar 36 procent van de leraren erin is geslaagd om, zoals afgesproken, de lessen af te ronden voor mei 2013. De implementatie van het programma kan dus nog worden verbeterd en het eerste jaar met KiVa was voor veel leraren blijkbaar wennen.

Figuur 3

Percentage gegeven KiVa-lessen in Nederland per klas ($n = 178$).

Veelbelovende eerste resultaten

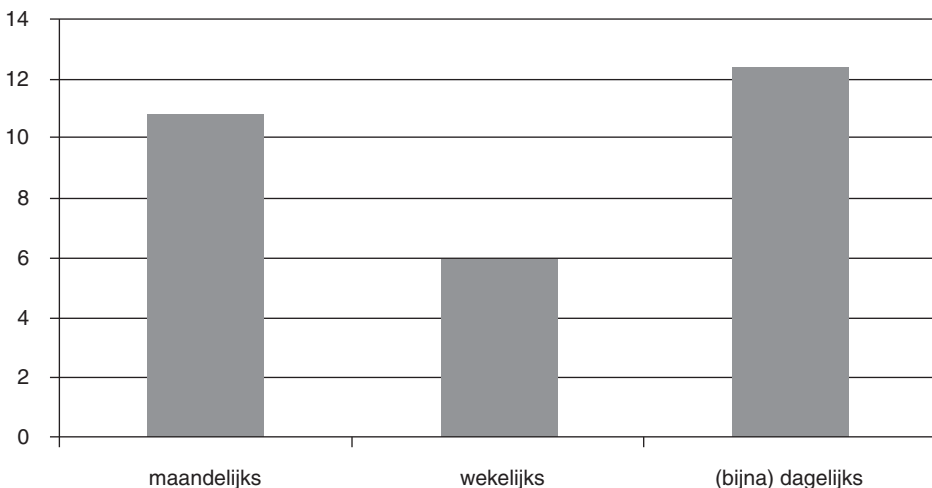
In mei 2012 is een eerste meting gehouden. De leerlingen zaten toen nog in groep 4 tot en met 7. Uit figuur 4 blijkt dat 29 procent van de leerlingen op (zowel de controlescholen als de KiVa-scholen) aangaf maandelijks of vaker te worden gepest. Dat percentage bleek het hoogst in groep 4 (37 procent) en het laagst in groep 7 (22 procent).

Bij de klassen waarin alle KiVa-lessen zijn gegeven, daalde het percentage leerlingen dat maandelijks of vaker gepest zegt te worden naar 13,5 procent precies een jaar later, zie figuur 5. Voor die groep leerlingen was de daling met andere woorden 54 procent. De daling is overigens iets zwakker als ook de klassen worden meegenomen die niet alle lessen hebben afgerond: 51 procent. Op controlescholen valt ook een daling te bespeuren, maar die is minder sterk: 35 procent. Dat het ook afneemt in de controle-groep komt deels door een leeftijdseffect (het percentage gepeste leerlingen neemt per opeenvolgend schooljaar met enkele procenten af) maar waarschijnlijk ook doordat er in het schooljaar 2012-2013 veel aandacht voor pesten is geweest in de samenleving. Verder is het ook denkbaar dat controlescholen op eigen houtje aan de slag zijn gegaan in het tegengaan van pesten, omdat ze twee jaar wachten als controleschool te lang vonden. De daling met ongeveer de helft valt dus niet alleen aan KiVa toe te schrijven, maar wat wel duidelijk wordt, is dat de afname bij KiVa-scholen beduidend sterker is.

Ondanks deze afname mogen KiVa-scholen nu niet op hun lauweren gaan rusten. In klassen waar alle KiVa-lessen zijn gegeven, geeft toch nog 4 procent van de leerlingen aan dat ze bijna dagelijks worden gepest, zie figuur 5. Wekelijks gepest worden komt voor bij 3 procent en maandelijks bij 6 procent.

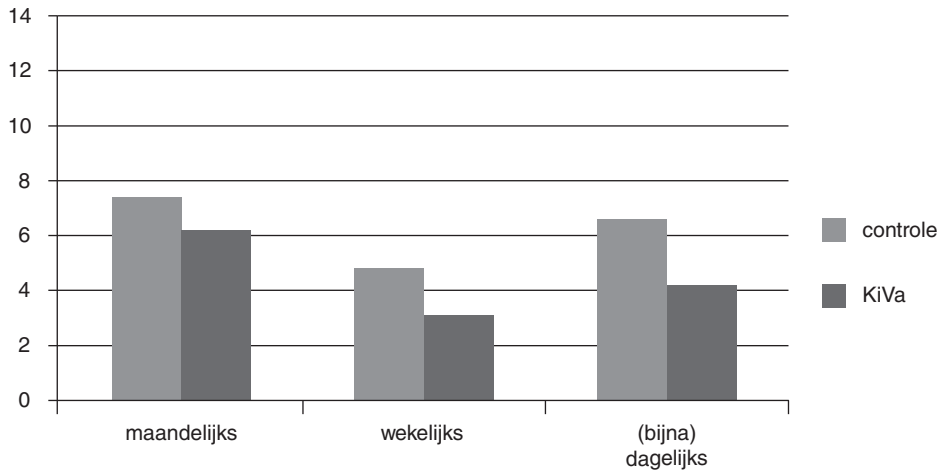
Figuur 4

Percentage leerlingen dat wordt gepest bij de KiVa voormeting ($n = 9069$).

Figuur 5

Percentage leerlingen dat wordt gepest bij de KiVa nameting op controlescholen ($n = 2943$) en KiVa-klassen waar alle lessen zijn gegeven ($n = 2373$).

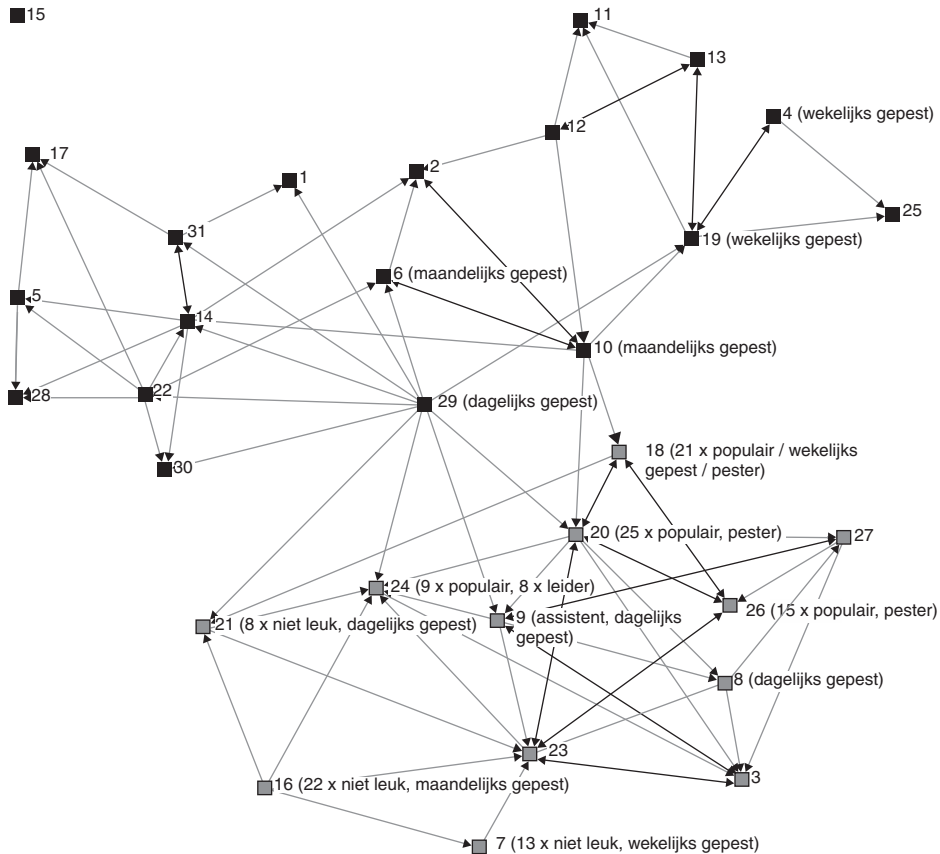

Tot slot wordt in figuur 6 een klas weergegeven waar KiVa na een jaar nog niet heeft gewerkt. In deze klas met dertig leerlingen gaven zes jongens en vijf meisjes aan gepest te worden (vier keer dagelijks; vier keer wekelijks; drie keer maandelijks). In deze klas zaten veel leerlingen die eerst op een andere school hadden gezeten en daar waren weggegaan omdat ze werden gepest. Volgens de leraar van deze klas was pesten een groot probleem aan het begin van het schooljaar. Leerlingen zochten naar de pikorde en leerlingen die zich negatief gedroegen hadden veel invloed, zoals de leerlingen 18 en 20 die pesten en worden gezien als populair. Volgens de leraar is er een positieve leider in deze klas (leerling 24), iemand die zelf niet pest en rust brengt. Leerling 7 en 16 hebben volgens de leraar gedragsproblemen en moeite om goed met anderen om te gaan. Goed nieuws is dat de leerlingen gemiddeld genomen positief oordelen over hun leraar en dat er geen leerlingen uit deze klas zijn vertrokken omdat ze vinden dat pesten niet goed wordt aangepakt.

Een dergelijk sociaal-netwerkadvis kan hopelijk handvatten bieden om het pesten nog verder terug te dringen. Daarnaast moet worden onderzocht waarom het programma in sommige klassen (bijvoorbeeld als populaire leerlingen zich verzetten tegen KiVa) of bij sommige leerlingen (bijvoorbeeld met ADHD of autisme) niet aanslaat. Doordat niet alle scholen het programma even minutieus hebben ingevoerd, kan ook niet worden nagegaan of bepaalde onderdelen essentieel zijn of niet. Met alle gegevens die voor deze evaluatie zijn verzameld, kan worden uitgezocht wat werkt, wanneer, voor wie en waarom.

Figuur 6

Door welke klasgenoten word je geholpen als je wordt gepest? Vet gedrukte lijnen duiden op leerlingen die elkaar wederzijds helpen. Grize vierkantjes zijn jongens. Zwarte vierkantjes zijn meisjes.

Noot

Bijlagen (p.100-107) bij dit artikel zijn geplaatst op de website van Kind en Adolescent en zijn te vinden op : www.mijn.bsl.nl, toegankelijk voor abonnees.

Literatuur

Berger, C., & Dijkstra, J. K. (2013). Competition, envy, or snobbism? How popularity and friendships shape antipathy networks of adolescents. *Journal of Research on Adolescence*, 23, 586-595.

De la Haye, K., Green, H. D., Kennedy, D., Pollard, M., & Tucker, J. (2013). Selection and influence mechanisms associated with marijuana initiation and use in adolescent friendship networks. *Journal of Research on Adolescence*, 23, 474-486.

- DeLay, D., Laursen, B., Kiuru, N., Nurmi, J.-E., & Salmela-Aro, K. (2013). Selecting and retaining friends on the basis of cigarette smoking similarity. *Journal of Research on Adolescence*, 23, 464-473.
- Dijkstra, J. K., Berger, C., & Lindenberg, S. (2011). Do physical and relational aggression explain adolescents' friendship selection? The competing roles of network characteristics, gender, and social status. *Aggressive Behavior*, 37, 417-429.
- Dijkstra, J. K., Cillessen, A. H. N., & Borch, C. (2013). Popularity and adolescent friendship networks: Selection and influence dynamics. *Developmental Psychology*, 49, 1242-1252.
- Dijkstra, J. K., Gest, S. D., Lindenberg, S., Veenstra, R., & Cillessen, A. H. N. (2012). Testing three explanations of the emergence of weapon carrying in peer context. The role of aggression, victimization, and the social network. *Journal of Adolescent Health*, 48, 371-376.
- Dijkstra, J. K., Lindenberg, S., Veenstra, R., Steglich, C., Isaacs, J., Card, N. A., & Hodges, E. V. E. (2010). Influence and selection processes in weapon carrying during adolescence: The roles of status, aggression, and vulnerability. *Criminology*, 48, 187-220.
- Gilletta, M., Burk, W., Scholte, R., Engels, R., & Prinstein, M. J. (2013). Direct and indirect peer socialization of adolescent nonsuicidal self-injury. *Journal of Research on Adolescence*, 23, 450-463.
- Goossens, F., Vermande, M., & Van der Meulen, M. (Eds.). (2012). *Pesten op school: Achtergronden en interventies*. Amsterdam: Boom/Lemma.
- Hallinan, M. T. (1980). Patterns of cliquing among youth. In H. C. Foot, A. J. Chapman, & J. R. Smith (Eds.), *Friendship and social relations in children* (pp. 321-342). Chichester: Wiley.
- Huisman, C., & Bruggeman, J. (2012). The social network, socioeconomic background, and school type of adolescent smokers. *International Journal of Behavioral Development*, 36, 329-338.
- Huitsing, G., Van Duijn, M. A. J., Snijders, T. A. B., Wang, P., Sainio, M., Salmivalli, C., & Veenstra, R. (2012). Univariate and multivariate models of positive and negative networks: Liking, disliking, and bully-victim relationships social networks. *Social Networks*, 34, 645-657.
- Huitsing, G., & Veenstra, R. (2012). Bullying in classrooms: Participant roles from a social network perspective. *Aggressive Behavior*, 38, 494-509.
- Karna, A., Voeten, M., Little, T. D., Poskiparta, E., Kaljonen, A., & Salmivalli, C. (2011). A large-scale evaluation of the KiVa antibullying program: grade 4-6. *Child Development*, 82, 311-330.
- Kerr, M., Van Zalk, M., & Stattin, H. (2012). Psychopathic traits moderate peer influence on adolescent delinquency. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 53, 826-836.
- Kiesner, J., Poulin, F., & Nicotra, E. (2003). Peer relations across contexts: Individual-network homophily and network inclusion in and after school. *Child Development*, 74(5), 1328-1343.
- Kiuru, N., Burk, W. J., Laursen, B., Nurmi, J.-E., & Salmela-Aro, K. (2012). Is depression contagious? A test of alternative peer socialization mechanisms of depressive symptoms in adolescent peer networks. *Journal of Adolescent Health*, 50, 250-255.
- Knecht, A., Snijders, T. A. B., Baerveldt, C., Steglich, C. E. G., & Raub, W. (2010). Friendship and delinquency: Selection and influence processes in early adolescence. *Social Development*, 19, 494-514.
- Light, J. M., Greenan, C. C., Rusby, J. C., Nies, K. M., & Snijders, T. A. B. (2013). Onset to first alcohol use in early adolescence: A network diffusion model. *Journal of Research on Adolescence*, 23, 487-499.
- Logis, H., Rodkin, P. C., Gest, S. D., & Ahn, H.-J. (2013). Popularity as an organizing factor of preadolescent friendship networks: Beyond prosocial and aggressive behavior. *Journal of Research on Adolescence*, 23, 413-423.
- Mathys, C., Burk, W. J., & Cillessen, A. H. N. (2013). Popularity as moderator of peer selection and socialization of adolescent alcohol, marijuana, and tobacco use. *Journal of Research on Adolescence*, 23, 513-523.

- McPherson, M., Smith-Lovin, L., & Cook, J. M. (2001). Birds of a feather: Homophily in social networks. *Annual Review of Sociology*, 27, 415-444.
- Mercken, L., Snijders, T. A. B., Steglich, C. E. G., & De Vries, H. (2009). Dynamics of adolescent friendship networks and smoking behavior: Social network analyses in six European countries. *Social Science and Medicine*, 69, 1506-1514.
- Mercken, L., Steglich, C., Sinclair, P., Holliday, J., & Moore, L. (2012). A longitudinal social network analysis of peer influence, peer selection, and smoking behavior among adolescents in British schools. *Health Psychology*, 31, 450-459.
- Molano, A., Jones, S., Brown, J., & Aber, J. L. (2013). Selection and socialization of aggressive and prosocial behavior: The moderating role of social-cognitive processes. *Journal of Research on Adolescence*, 23, 424-436.
- Olweus, D. (1993). *Bullying at school: What we know and what we can do*. Oxford: Blackwell.
- Olweus, D. (1996). *The revised Olweus bully/victim questionnaire*. Bergen, Norway: University of Bergen.
- Osgood, D. W., Ragan, D. T., Wallace, L., Gest, S. D., Feinberg, M. E., & Moody, J. (2013). Peers and the emergence of alcohol use: Influence and selection processes in adolescent friendship networks. *Journal of Research on Adolescence*, 23, 500-512.
- Rigby, K., & Slee, P. T. (1991). Bullying among Australian school-children: Reported behavior and attitudes toward victims. *Journal of Social Psychology*, 131, 615-627.
- Rose, A. J. (2002). Co-rumination in the friendships of girls and boys. *Child Development*, 73, 1830-1843.
- Rulison, K. L., Gest, S. D., & Loken, E. (2013). Dynamic social networks and physical aggression: The moderating role of gender and social status among peers. *Journal of Research on Adolescence*, 23, 437-449.
- Sainio, M., Veenstra, R., Huitsing, G., & Salmivalli, C. (2011). Victims and their defenders: A dyadic approach. *International Journal of Behavioral Development*, 35, 144-151.
- Salmivalli, C., Garandeau, C. F., & Veenstra, R. (2012). KiVa anti-bullying program: Implications for school adjustment. In A. M. Ryan & G. W. Ladd (Eds.), *Peer relationships and adjustment at school* (pp. 279-307). Charlotte, NC: Information Age Publishing.
- Salmivalli, C., Karna, A., & Poskiparta, E. (2010). Development, evaluation, and diffusion of a national anti-bullying program, KiVa. In B. Doll, W. Pfohl, & J. Yoon (Eds.), *Handbook of youth prevention science* (pp. 240-254). New York: Routledge.
- Salmivalli, C., & Peets, K. (2009). Bullies, victims, and bully-victim relationships in middle childhood and early adolescence. In K. H. Rubin, W. M. Bukowski, & B. Laursen (Eds.), *Handbook of peer interactions, relationships, and groups* (pp. 322-340). New York: Guilford.
- Sijtsema, J. J., Ojanen, T., Veenstra, R., Lindenberg, S., Hawley, P. H., & Little, T. D. (2010). Forms and functions of aggression in adolescent friendship selection and influence: A longitudinal social network analysis. *Social Development*, 19, 515-534.
- Snijders, T. A. B., Van de Bunt, G. G., & Steglich, C. E. G. (2010). Introduction to stochastic actor-based models for network dynamics. *Social Networks*, 32, 44-60.
- Steglich, C., Snijders, T. A. B., & Pearson, M. (2010). Dynamic networks and behavior: Separating selection from influence. *Sociological Methodology*, 41, 329-393.
- Svensson, Y., Burk, W. J., Stattin, H., & Kerr, M. (2012). Peer selection and influence of delinquent behavior of immigrant and nonimmigrant youths: Does context matter? *International Journal of Behavioral Development*, 36, 178-185.
- Swearer, S. M., Espelage, D. L., Vaillancourt, T., & Hymel, S. (2010). What can be done about school bullying? *Educational Researcher*, 39, 38-47.
- Van Workum, N., Scholte, R. H. J., Cillessen, A. H. N., Lodder, G. M. A., & Giletta, M. (2013). Selection,

- deselection, and socialization processes of happiness in adolescent friendship networks. *Journal of Research on Adolescence*, 23, 563-573.
- Van Zalk, M. H. W., Kerr, M., Branje, S. J. T., Stattin, H., & Meeus, W. H. J. (2010). It takes three: Selection, influence, and de-selection processes of depression in adolescent friendship networks. *Developmental Psychology*, 46, 927-938.
- Veenstra, R., Huitsing, G., Koens, R., Munniksma, F., Oldenburg, B., Van der Ploeg, R., ... Velthausz, F. (2013). Het KiVa antipestprogramma: Signaleren en tegengaan van pesten. *Kind en Adolescent Praktijk*, 12, 76-84.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Huitsing, G., Sainio, M., & Salmivalli, C. (2014). The role of teachers in bullying: The relation between antibullying attitudes, efficacy, and efforts to reduce bullying. *Journal of Educational Psychology*, (DOI: 10.1037/a0036110).
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Munniksma, A., & Dijkstra, J. K. (2010). The complex relation between bullying, victimization, acceptance, and rejection: Giving special attention to status, affection, and sex differences. *Child Development*, 81, 480-486.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Zijlstra, B. J. H., De Winter, A. F., Verhulst, F. C., & Ormel, J. (2007). The dyadic nature of bullying and victimization: Testing a dual perspective theory. *Child Development*, 78, 1843-1854.
- Veenstra, R., & Steglich, C. (2012). Actor-based model for network and behavior dynamics. In B. Laursen, T. D. Little, & N. A. Card (Eds.), *Handbook of developmental research methods* (pp. 598-618). New York: Guilford.
- Veenstra, R., Verlinden, M., Huitsing, G., Verhulst, F. C., & Tiemeier, H. (2013). Behind bullying and defending: Same-sex and other-sex relations and its associations with acceptance and rejection. *Aggressive Behavior*, 39, 462-471.
- Weerman, F. (2011). Delinquent peers in context: A longitudinal network analysis of selection and influence effects. *Criminology*, 49, 253-286.